

REPRODUKČNÍ STRATEGIE A FORMY NADVLÁDY*

REPRODUCTION STRATEGIES
AND MODES OF DOMINATION

PIERRE BOURDIEU

Abstract: In this text the concept of strategy is outlined as a key idea of the theory of social action. Actors' strategies were presented as a linkage between structure and practice. It is not the obedience to any ideal rule nor the pure freedom what characterized an action. It is the actor's strategies and his habitus what we have to see behind the action. Both the strategies and habitus are connected with one's socioeconomic positions in society.

Uvažujeme-li¹ o světě jako o souboru společenských vztahů, musíme si položit následující otázku: proč a jak tento svět přetrvává ve svém bytí a jak se udržuje sociální řád, tedy soubor vztahů, jež jej konstituují? Abychom na ni mohli skutečně odpovědět, musíme zamítnout jak pohled „strukturalistický“, podle něhož se struktury, které si samy v sobě nesou principy vlastního přetrvávání, reprodukují za nezbytné spolupráce jim podřízených aktérů, tak pohled interakcionistický či etnometodologický (nebo šířeji marginalistický), podle něhož je sociální svět produktem aktů konstrukce, bezustání vykonávaných aktéry v procesu jakéhosi „kontinuálního tvoření“. Jinak řečeno, je třeba zamítnout otázku, zda projevy poslušnosti, neustále prokazované ovládanými vládnoucími, znovu a stále dokola nastolují vztah nadvlády, nebo zda jsou právě naopak projevy poslušnosti vynucovány objektivními vztahy nadvlády.

Klasičtí filozofové říkali, že sociální svět je obdařen *conatem* – tendencí přetrvávat v bytí, vnitřním dynamismem vepsaným zároveň do objektivních struktur i do

* Text je překladem článku „Stratégies de reproduction et modes de domination“, který vyšel v *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1994, 105: 3–12.

1 Tento text je přepisem přednášky, kterou zorganizovala 23. září v německém Göttingenu Collège de France. Pojednání přednesené během následujícího semináře *Dějinné poslání Francie a Německa*, zorganizovaného Patricem Veitem a Olivierem Christinem, se stalo základem tohoto čísla *Actes de la recherche en sciences sociales*. Další práce přednesené v rámci semináře (zejména články Alfa Lüdkeho, Jürgena Schlumbohna, Hanse Medicka a dalších výzkumníků z Vědeckého institutu Maxe Plancka a souhrnný přehled historie německé společnosti, do něhož přispěli zejména Carola Lipp a Etienne François) budou publikovány později.

struktur „subjektivních“, tedy do dispozic aktérů –, a přitom je neustále udržován a rozvíjen prostřednictvím konstrukcí a rekonstrukcí struktur, které jsou ve své podstatě závislé na strukturálních pozicích těch, kdož je vykonávají. Základem každé společnosti je vztah dvou nerovnoměrných dynamických principů, v různých společnostech různě významných, z nichž jeden je vepsán v objektivních strukturách, přesněji ve struktuře distribuce kapitálu a v mechanismech, jež mají tuto reprodukci zajišťovat, a druhý v (reprodukčních) dispozicích. A právě na základě těchto dvou principů jsou definovány různé způsoby reprodukce, a zvláště pak charakteristické reprodukční strategie.

Než se pustím do abstrakcí nezbytných k tomu, abych se mohl pokusit o jistou formalizaci či axiomalizaci (což doufám nezní příliš emphaticky), rád bych krátce připomněl podmínky, v nichž se rodí a rozvíjejí teoretické reflexe, které mne vedly k vytvoření konceptu systému reprodukčních strategií. Zdá se mi nutné, abych objasnil, zejména s ohledem na přítomnost posluchačů zabývajících se převážně jinou vědeckou disciplínou (historií) a vycházejících z odlišné národní intelektuální tradice, v jakém historickém kontextu – a v opozici k němuž – jsem byl přiveden na myšlenku uvažovat o celé třídě činností jako o strategiích – a ne jako o důsledcích souboru pravidel –, které jsou objektivně zaměřeny na reprodukci onoho sociálního korpusu, jímž je rodina (nebo „rod“), a které vytvářejí určitý systém.

Avšak ještě více než obvyklých nedorozumění v komunikaci na interdisciplinární a mezinárodní úrovni se obávám těch, která mohou vyplynout ze ztráty kontaktu s realitou způsobené formalizací. Často jsem například přemýšlel o tom, že myšlenky Maxe Webera utrpěly velkou újmu tím, že byly vykládány příliš teoreticky, že samotný Weber přispěl k tomuto přehnanému teoretizování formalizací, o níž se pokusil na sklonku svého života ve *Wirtschaft und Gesellschaft*, a že by výklad jeho díla byl mnohem přesnější, kdyby někteří z jeho čtenářů (zejména Talcott Parsons) měli lepší přehled o specifickém historickém kontextu (prostoru vědeckých možností), v němž vznikalo, a o historických studiích, na jejichž základě se potvrzovalo. Mimo to je nutné dodat: právě proto, že stále platí principy omylu, v opozici k nimž byly nejpřísněji prověřené koncepty konstruovány, zůstávají tyto koncepty předmětem vágního a povrchního užívání, jež, podobně jako u pojmů kulturní či symbolický kapitál, má tendenci ničit sílu ruptury, jíž vytvářejí.

Není jednoduché přesně rekonstruovat prostor teoretických možností, kterým jsem stanul tváří v tvář, když jsem se v šedesátých letech začal v souvislosti s Kabylií a Bearnem zajímat o logiku sňatkových směn a o různé způsoby předávání dědictví. Je však jisté, že tento prostor byl ovládnut strukturalistickým viděním, které (díky velice vágní definici pojmu řád) vydávalo za vědeckou revoluci juridismus, jenž od samého počátku pronásledoval etnologické výzkumy nejen v oblasti příbuzenských teorií (na což dobře poukázal Louis Dumont), ale také, a to zejména, v oblasti teorie dědictví statků. Pro tuto vizi je typický způsob, jakým čte Emmanuel Le Roy Ladurie práce Jeana Yvera a který vede k definování zeměpisných oblastí, v jejichž rámci se prosazují rigidní dědické normy neponechávající žádný prostor kompromisům nebo vyjednávání.²

Právě proto, že jsem byl ovlivněn tímto teoretickým modelem, který zcela nepopíratelně těžil z mimořádné prestiže, jíž se těšilo v očích všech výzkumníků z oblasti společenských věd dílo Clauda Léviho-Strausse, a to zejména *Les Structures élémentaires de la parenté*, pokusil jsem se v jedné ze svých prvních prací na téma Bearnu vykonstruovat model propojující sňatkové směny a dědické tradice.³ Na základě důkladného prozkoumání konkrétních sňatků, zejména případů mezaliance v Kabylii a Bearnu, jsem však byl nucen zpochybnit strukturalistické vidění, jehož přitažlivost mohla částečně spočívat v tom, že se snažilo připodobnit fungování společnosti k hodinovému strojku a že z etnologa, jenž dokázal popsat tento mechanismus, učinilo Boha-hodináře stojícího nad svými výtvy.

Vlastně se mi jak v případě Kabylie, tak v případě Bearnu zdálo, že oficiální normy – přednostní sňatek s paralelní sestřenicí nebo právo prvorozeného – byly pouze jedním z mnoha omezení, s nimiž aktéři museli kalkulovat při tvorbě dědických nebo sňatkových strategií. Rozhodl jsem se tedy oprostít se od povýšeného nahlížení na skutečnost a „nezúčastněnosti“, které charakterizovaly strukturalismus, a prostřednictvím radikální změny „paradigmatu“ (v Kuhnově smyslu) symbolizované návratem ke konceptu strategie zaujmout stanovisko aktérů samotných, vycházející z praxe. (To však neznamená, jak několikrát naznačil Lévi-Strauss, vstoupit do jejich vědomí prostřednictvím regrese k jakési subjektivistické fenomenologii, na níž se zakládá naivně „spontaneistní“ vidění sociálního řádu).⁴

Předpokladem této změny vztahu k aktérům (jistě přiblížení) a k realitě (menší „intelektualizace“) byla hluboká proměna pohledu na praxi, to znamená vytvoření

-
- 2 Srov. Yver, J. 1996. *Egalité entre héritiers et Exclusion des enfants dotés. Essai de géographie coutoumière*. Paříž: Sirey; Le Roy Ladurie, R. 1972. „Structures familiales et coutumes d'héritage en France au XVIe siècle: système de la coutume.“ *Annales ESC*, 4–5: 825–846, převzato z *Le Territoire de l'historien*. Paříž: Gallimard, pp. 222–254.
 - 3 Srov. Bourdieu, P. 1962. „Célibat et condition paysanne.“ *Etudes rurales*, 5–6 (duben–září): 32–136. Podrobněji k této práci a jejím dodatkům a úpravám z hlediska etnologie viz zvláštní vydání časopisu *Etudes rurales: la terre, succession et héritage*, 1988: 110–113.
 - 4 Přednost mého pojetí pojmu *strategie* spočívala v tom, že zohledňoval strukturální omezení tížící aktéry (na rozdíl od pojetí, které propagovala jistá verze metodologického individualismu), stejně tak jako možnost aktivní odpovědi na tato omezení (na rozdíl od pojetí, které zastával strukturalistický mechanismus). Metafora hry naznačuje, že tato omezení jsou z největší části vepsána v charakteru kapitálu, s nímž mohou aktéři disponovat, tj. v pozici, kterou zastává specifická jednotka ve struktuře distribuce tohoto kapitálu, tedy v jeho mocenském vztahu k jiným jednotkám. Na rozdíl od obvyklého chápání termínu strategie, tj. od pojetí, které považuje strategii za dlouhodobé vědomé směřování samostatného aktéra, já jsem používal tento termín, abych popsal soubory činů vykonávaných pro dosažení dlouhodobějších či krátkodobějších cílů, které nechápu nutně jako činy vykonávané kolektivními členy určité domácnosti. (Srov. Bourdieu, P. 1972. „Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction.“ *Annales*, červenec–říjen: 1105–1127; Lévi-Strauss, C. 1983. „L'ethnologie et l'histoire.“ *Annales ESC*, 6 (listopad–prosinec): 1217–1231; Bourdieu, P. 1987. „De la règle aux stratégies.“ Pp. 75–93 in *Choses dites*, Paris: Ed. de Minuit.)

teorie praxe, založené na reflexi teoretického pohledu (neboli „*scholastic bias*“), která implikovala změnu způsobu vedení výzkumů zaměřených na sňatkové a dědické strategie. Na základě této teorie jsem například mohl společně s Abdelmalekem Sayadem poukázat na to, že v případě Kabylie bylo jméno (zásadní prvek symbolického kapitálu) určitým vkladem ve hře všech strategií, významných jak pro předky, tak pro potomky – strategií, které bylo možné pozorovat na nejrozmanitějších místech a v nejrozdílnějších tradicích.⁵

Hovořit o vkladu do hry znamená oprostít se od mechanistického uvažování v termínech struktury, přijmout myšlení odpovídající dynamické a otevřené logice hry a zavázat se, že pro pochopení každého nového tahu ve hře vezmeme v úvahu celou sérii tahů předcházejících, ať už souvisejí s manželstvím nebo dědickými záležitostmi. Jednoduše řečeno, je to nutnost zavedení pojmu čas, který už Leibniz definoval jako „řád následnictví“, a obohacení našich úvah o soubor nejrůznějších strategií – nejen manželských a dědických, ale také ekonomických, vzdělávacích a podobně, které podléhají moci jednotlivých hráčů a které dohromady utvářejí princip celého strategického jednání.

Podstatná část teorie, kterou se nyní pokusím vyložit, je tedy založena na sérii přesných historických analýz strategií, jež používají v nejrůznějších kontextech rozdílní aktéři – kabylisti nebo bearnští venkované, průmyslníci snažící se zachovat svůj podnik nebo zaměstnanci, toužící předat svůj kulturní kapitál tak, že jej konvertují v kapitál vzdělanostní – jejichž prostřednictvím se naplňuje *conatus* domácnosti.

Analýzy spíše etnologického charakteru, jimiž jsem se zabýval v souvislosti s Bearnem nebo Kabylií, orientovaly mé výzkumy na oblast vzdělávacích strategií používaných dnes různými sociálními vrstvami ve všech vyspělých společnostech k reprodukci pozic v sociálním prostoru. Analýzy spíše sociologické mi zase umožnily dokonaleji pochopit změny charakteru sňatkových strategií u venkovských společností, které byly podmíněny sjednocováním trhu symbolických statků a hlubokou transformací systému reprodukčních mechanismů, související s mimořádným růstem významu školství.⁶

Lze vytvořit jakýsi přehled velkých *reprodukčních strategií*, které vznikly na základě daných dispozic a se kterými je možné se setkat ve všech společnostech. (Zejména v závislosti na stupni objektivace kapitálu v nich ale nabývají různého významu a různých forem, jež se mění podle typu kapitálu, který má být předán, a podle stavu dostupných reprodukčních mechanismů, jakými jsou například dědické tradice.) Tento teoretický konstrukt umožňuje znovu sjednotit výzkumné nástroje, jejichž použití se různé vědy (právo, demografie, ekonomie, sociologie) obávají pro jejich vágnost a nejednotnost.

5 Bourdieu, P. 1966. *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Ženeva: Droz, pp. 82–83, 133–137; Klapisch-Zuber, Ch. 1990. *La Maison et le Nom, stratégies et rituels dans l'Italie de la Renaissance*. Paříž: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales.

6 Srov. Bourdieu, P. 1978. „Reproduction interdite. La dimension symbolique de la domination économique.“ *Etudes rurales*, 113–114 (leden–červen): 8–32.

Reprodukční strategie lze rozčlenit do několika velkých skupin i přesto, že jsou na sobě vzájemně závislé a že se v praxi kombinují. Mezi nejdůležitější *biologické investiční strategie* patří *strategie plodnosti* a *strategie profylaktické*. Ty první jsou strategiemi velice dlouhodobými, angažují celou následnou linii rodu i rodinný majetek a směřují ke kontrole plodnosti, tj. zvyšování nebo snižování počtu dětí. To zároveň umožňuje kontrolovat nejen sílu rodiny, ale také množství potenciálních uchazečů o materiální a symbolické dědictví.

V závislosti na dostupnosti prostředků mohou být tyto strategie přímé, představované technikami omezujícími počet narozených dětí, nebo nepřímé, což je například pozdní sňatek nebo celibát, výhodný ze dvou důvodů: zamezuje biologické reprodukci a (alespoň principiálně) vylučuje z podílu na dědictví (podobnou funkci plní ve šlechtických nebo měšťanských rodinách tradiční společnosti směřování některých dětí na kněžskou dráhu nebo celibát nejmladších v některých venkovských tradicích zvýhodňujících prvorozené).

Úkolem *profylaktických strategií* je spravovat biologické dědictví a to buď tak, že zajistí kontinuální péči o zdraví nebo jednorázové vymýcení nemoci, nebo – obecněji – tak, že se postarají o rozumnou správu tělesného kapitálu.

Dědické strategie jsou zaměřeny na předávání materiálního dědictví mezi generacemi, přitom by mělo docházet k co nejmenším možným ztrátám v rámci možností nabízených zvykem nebo právem – i kdyby to mělo být prostřednictvím nejruznějších úskoků a lstí, jichž lze v právním rámci použít, nebo přímým zvýhodňováním (jakým je například předávání různých předmětů). Tyto strategie se specifikují podle druhu kapitálu, který má být předán, tj. v podstatě podle složení dědictví.

Vzdělávací strategie (jejichž zvláštní případ tvoří školní strategie rodin nebo vzdělávaných dětí) jsou velice dlouhodobými investičními strategiemi, které však nejsou nezbytně jako takové vnímány a nejsou redukovány, jak se domnívá ekonomie „lidského kapitálu“, pouze na svou ekonomickou či dokonce peněžní dimenzi. Ve skutečnosti jde totiž o produkci sociálních aktérů, kteří by byli hodni a schopni dědictví skupiny nejen převzít, ale také je předat dále v okamžiku, kdy na ně dojde řada. Takto fungují zejména „etické“ strategie, jejichž cílem je vštípit jednotlivci, že on i jeho zájmy jsou podřízeny skupině a jejím nejvyšším zájmům, a které tak mají jednu ze základních funkcí – zajišťují reprodukci rodiny, která je sama o sobě „subjektem“ reprodukčních strategií.

Ekonomické investiční strategie v širším slova smyslu jsou zaměřeny na zachování nebo rozmnožování různých forem kapitálu. K ekonomickým investičním strategiím v užším slova smyslu je nutné ještě doplnit strategie *sociálního investování*, které se zaměřují na zakládání nebo udržování přímo použitelných či mobilizovatelných sociálních vztahů – ať už krátkodobých nebo dlouhodobých – a na jejich přeměnu v trvalé závazky subjektivně pocítované (pocity vděčnosti, úcty atd.) nebo institucionálně zaručené (právo), v podstatě tedy na kapitál sociální a kapitál symbolický. K této přeměně dochází prostřednictvím směny – peněz, práce, času atd. – a zvláštního úsilí o zachování vztahů.

Sňatkové strategie jsou specifickým případem posledně zmíněných strategií. Tyto strategie mají zajišťovat biologickou reprodukci skupiny, aniž by ohrozily její sociální reprodukci mezaliancí, a přitom mají vést k zachování sociálního kapitálu tak, že zajistí svazek se skupinou, která má ve všech sociálně relevantních vztazích pozici alespoň rovnocennou pozici původní skupiny.

Za strategie *symbolického investování* lze považovat všechny činnosti, jejichž cílem je zachovat a rozmnožit kapitál uznání (v různém slova smyslu) prostřednictvím reprodukce co nejuvhodnějších schémat vnímání a uznávání a prostřednictvím produkce činností, které mohou být příznivě hodnoceny v těchto kategoriích (například demonstrace síly bez jejího reálného použití).

Cílem *strategií sociodiceje*, jež tvoří zvláštním případem strategií symbolického investování, je legitimizovat nadvládu a její základy (tedy druh kapitálu, na kterém spočívá) tak, že z nich učiní přirozenost.

V principu reprodukčních strategií nestojí žádný vědomý a racionální záměr, ale dispozice habitu, který má tendenci spontánně reprodukovat podmínky své vlastní produkce. A protože tyto reprodukční strategie závisí na sociálních podmínkách, jimiž je habitus produkován, což v diverzifikovaných společnostech znamená na objemu a struktuře kapitálu vlastněného rodinou (a na vývoji jeho charakteru v čase), mají tendenci zachovávat jeho identitu, jež je v podstatě odlišností, tak, že udržují sociální rozdíly, vzdálenosti a vztahy nadřazenosti a podřazenosti, čímž v podstatě dochází k reprodukci celého systému diferencí, jež konstituují sociální řád.⁷ Reprodukční strategie vytvořené na základě dispozic, které jsou habitu vlastní, se mohou kombinovat s vědomými individuálními nebo i kolektivními strategiemi. Ty však nemusí nutně vést k dosažení cíle, na nějž se zaměřují, protože téměř vždy vyplývají z krize uznávaného způsobu reprodukce.

Reprodukční strategie vytvářejí *systém*, a proto jsou spojeny na principu funkční zástupnosti a kompenzace efektů v jeden účel – například sňatkové strategie lze v případě selhání nahradit strategiemi plodnosti. Různé reprodukční strategie jsou používány v různých obdobích životního cyklu, který chápeme jako nevratný proces, a proto jim náleží *chronologicky přesně vymezené místo*. Každá z nich musí neustále kalkulovat s výsledky dosaženými některou z předcházejících strategií nebo strategií, jejíž efekt není tak dlouhodobý.

Například v bearnské tradici závisely sňatkové strategie v dané rodině na strategiích plodnosti (významnou roli hrál počet a pohlaví dětí, které si potenciálně mohly činit nárok na „věno“ nebo na jeho kompenzaci), ale také na vzdělávacích strategiích – jejich úspěšnost byla podmínkou pro nasazení strategií, jejichž cílem bylo odejmout dědický podíl dívkám a nejmladším bratrům (jedním prostřednictvím vhodného sňatku, druhým prostřednictvím celibátu či emigrace) – nebo konečně na

⁷ Habitus se má tendenci ve své podstatě reprodukovat podle své vnitřní determinace, přičemž zároveň potvrzuje svou autonomii vzhledem k situaci (nepodřizuje se tedy přímé determinaci prostředí jako látka).

čistě ekonomických strategiích, zaměřených mimo jiné na zachovávání či rozmnožování dědictví.

Takovéto propojování strategií zasahovalo několik generací – rodina mohla být po dlouhý čas nucena přinášet velké oběti, aby kompenzovala „výdaje“ nezbytné pro „dotování“ půdou nebo penězi nadměrného počtu rodinných příslušníků nebo aby rodině znovu zajistila určitou materiální a zejména symbolickou pozici poté, co v ní došlo k mezalianci.⁸ Analyzovat strategie šlechtických a královských rodin lze podobným způsobem – je však nutné dodat, že jejich domácí strategie se stávají navíc státními záležitostmi (války o nástupnictví atd.).⁹

Srovnávací dějiny systémů reprodukčních strategií musí brát v úvahu jednak složení dědictví, které má být předáno, tedy *relativní váhu různých druhů kapitálu*, jednak stav reprodukčních mechanismů, jimiž jsou například trh (zejména trh práce), právo (zejména dědické nebo vlastnické právo), školství a akademické tituly atd. Jako příklad můžeme uvést význam symbolického kapitálu v dědictví kablyských venkovanů, který vyplývá z tradice nedělitelnosti půdy a z význačné pozice zaujímané hodnotami cti a pověsti skupiny a který vytváří z této společnosti jakousi laboratoř pro studium strategií hromadění, reprodukce a předávání symbolického kapitálu.

Strategie používané pro předávání jmen věhlasných předků, které jsem analyzoval, nebo společenská důležitost, kterou na první pohled přinášejí hry o čest, se dají bezpochyby vysvětlit akumulací symbolického kapitálu – což je extrémně nestálá a labilní forma kapitálu –, který představuje nejdůležitější formu hromadění vůbec.¹⁰ Tyto strategie používají bearnští venkované, toužící zachovat, rozšířit a předat jméno a dobrou pověst „rodu“, jejich užití bývá ovšem komplikováno tím, že vlastnictví půdy představuje určitá omezení, zejména pokud jde o blufování, jež je umocněno právě logikou symbolických her.¹¹ Pokud jde o strategii královských nebo šlechtických rodin, je třeba říci, že na utváření jejich specifické podoby se podílí řada dalších omezení, zejména právních, ale také politických. Nicméně jejich princip lze pochopit již na základě znalosti strategií venkovských „rodů“.¹²

Různé reprodukční strategie jsou jasně definovány pouze ve spojení s reprodukčními mechanismy, ať již jsou institucionalizované či nikoliv. Systém reprodukčních strategií domácnosti závisí na různých ziscích, které domácnost může

8 Srov. Bourdieu, P. 1962. „Célibat...“, op. cit. a Bourdieu, P. 1972. „Les stratégies...“, op. cit.

9 Další příklady viz bibliografii Marie-Christiny Zelem v *Etudes rurales*, 110, 111, 112/1998: 325–357, a také: Hiroshi, K. 1990. „A Demographic Evaluation of P. Bourdieu's ‚Fertility Strategy‘.“ *The Journal of Population Problems*, 45(4): 52–58.

10 Srov. Bourdieu, P. 1966. *Esquisse...*, op. cit.

11 Srov. Bourdieu, P. 1962. „Célibat...“, op. cit., pp. 32–136, a Bourdieu, P. *Le Sens pratique*, op. cit.

12 Srov. Bourdieu, P. 1993. „Esprits d'Etat.“ *Actes de la recherche en sciences sociales*, 96–97 (březen): 49–62.

očekávat od vkladů na různé trhy. Tyto vklady se realizují v závislosti na efektivitě, kterou objem a struktura jejího kapitálu ovlivňují prostřednictvím různých institucionalizovaných mechanismů (ekonomický trh, trh školství, sňatkový trh). Zejména napříč strukturou různých šancí na zisk, které jsou rodině objektivně nabídnuty různými sociálními trhy, se nabízejí různé preferenční (nebo zájmové) systémy a naprosto odlišné *sklony investovat do různých reprodukčních nástrojů*.

Například celé dlouhé období přechodu od dynastického státu ke státu byrokratickému je jak ve Francii, tak v Anglii poznamenáno bojem mezi těmi, jejichž zájmem je uznávat pouze reprodukční strategie založené na rodině a pokrevních svazcích (královi bratři), a těmi, kteří se dovolávají byrokratických reprodukčních strategií, založených na předávání kulturního kapitálu prostřednictvím školy (královští ministři). V dnešních společnostech, v nichž jsou k dispozici různé reprodukční nástroje, je struktura distribuce moci nad reprodukčními nástroji determinujícím faktorem výnosnosti, kterou mají různé reprodukční nástroje a kterou jsou schopny nabídnout různým aktérům. Tím tyto nástroje přispívají k reprodukovatelnosti svého dědictví a sociální pozice, jakožto ke sklonům aktérům investovat na různých trzích.

Ukázali jsme například to, že školství může přispět k reprodukci sociální struktury, přesněji struktury distribuce kulturního kapitálu jen tak, vystavuje-li děti nebezpečí vyloučení, které je tím pravděpodobnější, čím více jejich původní rodině chybí kulturní kapitál, a že tyto děti (a jejich rodiny) budou zaujímat pozici tím nevýhodnější, čím více budou nadány vlastnostmi (jako je netečnost nebo odpor ke škole), jež je předurčují k jakési auto-eliminaci.¹³

Dokonce i dnes je patrné, že nejen uvnitř mocenského pole jako celku, ale i uvnitř ekonomického mocenského pole proti sobě stojí dva typy jednajících, kteří se orientují podle struktury jimi vlastněného kapitálu (ekonomického nebo kulturního) na reprodukční strategie postavené buď na *ekonomickém investování*, nebo spíše na *investování do vzdělání*: na jedné straně, v případě „tradiční“ rodiny, je předávání plně kontrolováno rodinou prostřednictvím dědického práva, na druhé straně je předávání více či méně zajišťováno a kontrolováno státem a je založené na akademickém titulu, který, na rozdíl od vlastnictví nebo šlechtického titulu, není přenosný dědičně. Obecněji závisí sklon investovat do vzdělání na významu, kterého nabývá kulturní kapitál ve struktuře dědictví: na rozdíl od zaměstnanců nebo učitelů, kteří soustřeďují své investice na školní trh, otcové rodin, jejichž sociální úspěch nezávisí v tak velké míře na školních úspěších, investují méně prostředků do studia dětí, v důsledku čehož jejich kulturní kapitál nemá stejnou výnosnost.

Proměna vztahu mezi dědictvím, o němž uvažujeme v dimenzích jeho objemu a struktury, a systémem reprodukčních nástrojů má tendenci *restrukturizovat sys-*

13 Což vede k popření obvyklé distinkce mezi kvantitativními a kvalitativními metodami: takovéto mechanismy můžeme skutečně ukázat pouze pod podmínkou, že provedeme zároveň analýzu dispozic, kterou lze nazvat kvalitativní – například analýzu percepčních a apreciačních schémat používaných jednotlivými aktéry a statistickou analýzu struktur – například distribuci úspěchu podle pohlaví a sociálního původu v jednotlivých oborech.

tém reprodukčních strategií současně s tím, jak probíhá transformace šancí na zisk. Vlastníci kapitálu mohou udržet svou pozici v sociální struktuře pouze za cenu *přeměny* jimi vlastněných druhů kapitálu na jiné, za daného stavu reprodukčních nástrojů rentabilnější a legitimnější – takto například fungoval v devatenáctém století v Německu princip proměny rodové aristokracie na státní byrokracii.

V sociálních univerzech, jejichž měnicím se podmínkám se musejí vládnoucí neustále přizpůsobovat, aby přežili, existuje zejména v obdobích rychlé transformace reprodukčních způsobů tendence rozdělovat se do skupin podle míry schopnosti měnit reprodukční strategie: aktéři nebo skupiny nejlépe vybavené těmi druhy kapitálu, jež umožňují použít nové reprodukční nástroje, tedy ti, již jsou nejvíce nakloněni změně a schopni její realizace, se staví proti těm, kteří jsou s ohroženým druhem kapitálu nejvíce svázáni (například v předvečer revoluce v devětaosmdesátém se drobná nemajetná a nevzdělaná venkovská šlechta staví proti úřednické šlechtě a buržoazii nebo v roce 1968 se profesori disciplín nejvíce postižených konkursy na obsazování profesorských míst – gramatiky, starých jazyků nebo i filozofie – staví profesorům nových disciplín, například společenských věd).

Mnoho velkých rozporů, které stojí ve středu ideologických debat určité doby (dnes například diskuse o „kultuře“), je pouhým střetem různých forem konzervativní sociodiceje – ty, jejichž cílem je především legitimizovat starý způsob reprodukce tak, že přesně definují to, co dosud fungovalo automaticky, čímž transformují doxu v ortodoxii, se staví proti těm, jejichž cílem je racionalizovat proměny tím, že uspíší uvědomování si transformací vytvořením adaptované strategie a tím, že legitimizují tuto strategii v očích „integristů“.

Největším přínosem vytvoření konceptu reprodukce jako vztahu mezi systémem reprodukčních strategií a systémem reprodukčních mechanismů je tedy to, že umožňuje uspořádat a vnímat jednotnou *optikou fenomény* – například předávání jmen v Kabylii a v renesanční Itálii¹⁴ nebo politiku velkých královských dynastií a domácí politiku venkovských rodin – náležející k velmi rozdílným sociálním univerzům. (Tento koncept současně ruší protiklady sociologie, historie a etnologie.) To však neznamená, že (v rámci jakéhosi „etnologismu“, který zasáhl poslední školu Annales) smíme zapomínat na velmi hluboké *odlišnosti* mezi společnostmi, v nichž dispozice k reprodukci a k reprodukčním strategiím, které v nich vznikají, nalézají v objektivních sociálních strukturách pouze oporu rodinných struktur, jež jsou nejvýznamnějším, ne-li jediným dostupným reprodukčním nástrojem, a v nichž se tedy tyto strategie nutně organizují kolem strategií vzdělávacích a sňatkových, a společnostmi, v nichž se oporou mohou stát i struktury ekonomického světa a organizovaného státu, z nichž je z pohledu reprodukce nejdůležitější vzdělání.

Prekapitalistické a protokapitalistické společnosti se od společností kapitalistických odlišují tím, že kapitál je v nich mnohem méně objektivizován (a kodifikován) a je také v mnohem menší míře součástí institucí schopných se samostatně reprodu-

14 Srov. Bourdieu, P. 1966. *Esquisse...*, op. cit., pp. 82–83, 133–137. Klapisch-Zuber, Ch. 1990. *La Maison et le Nom*, op. cit.

kovat, a přispět tak k reprodukci vztahů konstituujících sociální řád. Z toho vyplývá, že v těchto společnostech je problém udržování sociálních vztahů, zvláště mocenských vztahů, nastolen obzvláště dramaticky: jak je možné ovládat někoho trvale? Jakým způsobem lze vytvořit pracovní vztahy, vztahy směny atd., a zvláště asymetrické vztahy nadvlády schopné se trvale udržet, a to dokonce i v případě, že překročí životní obzor těch, jichž se přímo dotýkají?¹⁵

Můžeme zde citovat Marxe, který staví do protikladu společnosti, v nichž výrobní vztahy nabývají formy „vztahů osobní závislosti“, a společnosti, v nichž jsou tyto vztahy založeny na „vzájemné osobní nezávislosti postavené na závislosti hmotné“.¹⁶ Následkem toho jsou ovládaní – tak dlouho pokud neexistují objektivní struktury jako například trh práce (a „svobodný pracovník“ ve weberovském smyslu) nebo souhrn státních institucí, z nichž nejdůležitější je z tohoto pohledu školství – nuceni vynakládat trvalé úsilí zaměřené na vytváření sociálních vztahů redukováných na vztahy osobní.

Toto je dobře viditelné na příkladě vztahu mezi feláhem a *chammesem* – jeho pětinným nájemcem. Pán jej musí nepřetržitě oživovat prostřednictvím celé řady směn, jejichž úkolem je definovat tento vztah jako příbuzenský (může dokonce provdat svou dceru za jednoho z *chammesových* synů). V absenci toho, co Sartre nazývá „vnitřním násilím“ ekonomických a sociálních mechanismů, jakými jsou například trh práce a legitimní právní násilí, je nucen použít tyto přívětivější a eufemizované formy nátlaku, jimiž je definováno *symbolické násilí*, zejména všechny formy paternalismu (které se mohou kombinovat s nejbrutálnějším fyzickým násilím, jakým je například msta).¹⁷

V prekapitalistických a protokapitalistických společnostech tedy chybí nejen podmínky pro neosobní nadvládu, ale dokonce i podmínky pro neosobní reprodukci mocenských vztahů. Tyto společnosti nedisponují skrytým násilím objektivních mechanismů, jako je například trh práce nebo vzdělanostní trh, které stačí nechat jednat podle principu *laisser-faire*. Udržování sociálních vztahů v těchto společnostech tedy

15 Jak lze vymáhat dluhy, pokud není možné obrátit se na spravedlnost nebo policii? Jak podotýká Renou, často není jiného východiska než použít magie (přesněji řečeno prokletí, jež je zbraní slabých, často žen).

16 Marx, K. „Principes d'une critique de l'économie politique.“ P. 210 in *Oeuvres*, I, Paříž: Gallimard, Pléiade.

17 Je patrné, jakého zjednodušení se dopouští Norbert Elias, když redukuje historickou realitu na dějiny vývoje násilí na lineární model kontinuálního zánikání: pokud máme uznat, že tolik velkých evolučních modelů je smysluplných a zajímavých, je třeba vzít v potaz skutečnost, že v mnohých archaických společnostech koinciduje užívání nejbrutálnějšího fyzického násilí (zejména ve vztahu k out group) s užíváním vysoce eufemizovaných forem symbolického násilí (například směnou darů), že tyto rafinované formy (jejichž přežitkem je bezpochyby paternalismus) zanikly zároveň s tím, jak se etablovalo inertní násilí mechanismů trhu práce, a konečně že v ekonomicky vyspělých společnostech inertní násilí tržních mechanismů nachází korektiv v jemném násilí osvětleného managementu pokaždé, když si jej stav sil vynutí.

spočívá téměř výhradně na habitu, tj. na dispozicích získaných sociálně, pomocí strategií metodického vzdělanostního investování, jež podněcují jednající k tomu, aby vyvíjeli nepřetržitou činnost zaměřenou na sociální vztahy (to se týká zejména symbolického úsilí o vytváření a přetváření rodokmenu), tedy na sociální kapitál a také na symbolický kapitál uznání, shromažďovaný řízenými směny, zejména sňatky. A pokud sňatkové strategie zaujímají tak důležitou pozici v systému reprodukčních strategií, aniž by byly neustále kodifikovány tak rigidně, jak naznačují některé příbuzenské teorie, zůstává manželství stále jedním z nejjistějších nástrojů, jež většina společností (včetně společnosti současné) nabízí k zajištění reprodukce sociálního a symbolického kapitálu a které současně umožňují zachování kapitálu ekonomického.

Ve společnostech, kde jsou aktéři (zejména v pozici ovládaných) stále více řízení důsledky obecných mechanismů – například těch, které hýbou ekonomickým a kulturním světem (a o nichž můžeme zhruba říci, že v nich dochází ke kombinacím různých druhů kapitálu) –, se význam sňatkových strategií postupně oslabuje, a to i přesto, že stále tyto strategie hrají nezanedbatelnou roli v případech, kdy rodina kontroluje celý zemědělský nebo průmyslový podnik či obchod (v těchto případech se strategie, jejichž prostřednictvím se rodina snaží zajistit svou reprodukci – strategie plodnosti, vzdělávací strategie, dědické strategie a zejména sňatkové strategie –, spíše podřizují strategiím čistě ekonomickým).

Zároveň se vznikem ekonomického pole řídicího se svými vlastními evolučními zákony a se zaváděním mechanismů zajišťujících neustálou reprodukci jeho struktury, jejíž neměnnost pomáhá udržovat stát (například mechanismy související s existencí měny, které budují důvěru nezbytnou pro transgenerační investování), ustupuje osobní moc čím dál více moci, která vyplývá z vlastnictví ekonomického nebo kulturního kapitálu (vysvědčení a akademické tituly).

Vznik státu organizujícího koncentraci a redistribuci různých druhů kapitálu – ekonomického, kulturního a symbolického – s sebou nese transformaci reprodukčních strategií. Například proměny symbolického kapitálu můžeme sledovat v podobě přeměny feudální cti uznávané pairy i neurozenými, kterou bylo nutno neustále dobývat a pěstovat, na čest byrokraticky svěřenou státem. Obdobný proces lze pozorovat i v oblasti kulturního kapitálu. Dějiny evropských společností jsou v rámci mocenského pole velmi hluboce poznamenány progresivním vývojem onoho specifického *způsobu reprodukce, jehož nejdůležitější složkou je vzdělání* a jehož důsledky můžeme nejdříve pozorovat v rámci samotného mocenského pole, a to už od okamžiku, kdy se dynastická logika „královských rodů“, založená na rodinném způsobu reprodukce, přeměňuje na byrokratickou logiku státního rozumu, založenou na reprodukci prostřednictvím vzdělání.

Jedním z faktorů tohoto vývoje je souhrn rozporů a konfliktů zrozených z koexistence dvou *kategorií aktérů* v dynastickém státě – na jedné straně krále a jeho rodiny, na druhé straně státních úředníků – to jest dvou způsobů reprodukce a dvou druhů moci: moci děděné a dědičně přenosné pokrevními svazky, tedy založené na přiroze-

nosti (a šlechtickém titulu), a moci dosažené a doživotní, založené na „schopnostech“ a zásluhách a garantované právem (a akademickým titulem). Defeudalizační proces proměňující stát dynastický na stát byrokratický lze popsat jako proces denaturalizace – postupného trhání přirozených pout a zánik systému primární loajality na rodinné bázi. Moderní stát je především antifyzis, loajalita ke státu předpokládá zpronevěření se veškerým původním závazkům. Stát vzniklý v procesu destrukce veškerých přirozených vazeb – jež však přesto přetrvávají v podobě nepotismu a favoritismu – podporuje a zajišťuje chod pole státní moci, ale také pole ekonomické moci, a způsob reprodukce skrze vzdělání, jehož *specifické logiky* se můžeme obávat, srovnáme-li ji s reprodukcí skrze rodinu, která se nicméně neustále udržuje (jako vhodný příklad lze uvést protiklad mezi královskou rodinou a královskými úředníky).

Ve velkých firmách s byrokratickým stylem řízení přestává být diplom pouhým statutárním atributem (jímž by byl například právnický diplom u soukromé firmy), ale stává se dokumentem skutečně zajišťujícím právo stát se členem: *vzdělání* (v podobě „Grande école“) a *korpus*, sociální skupina produkovaná školou zjevně ex nihilo (ale v podstatě na základě rodinného majetku), nahrazují rodinu a příbuzenstvo, přičemž kooptace spolužáků na bázi školní solidarity nebo solidarity korpusu znamená návrat k nepotismu a ke klanové solidaritě rodinných podniků.

Všechny reprodukční strategie v sobě obsahují nějakou formu určitého *numera clausus*, na jejímž základě zajišťují inkluzi či exkluzi buď omezením počtu biologických produktů korpusu (toto však může činit pouze rodina) nebo omezením počtu jedinců oprávněných stát se jeho součástí (což může vést k vyloučení části biologických produktů korpusu – žen, nejmladších potomků atd.). Nejdůležitější je, že v případě „rodinného“ způsobu reprodukce zodpovídala za všechny změny rodina. V okamžiku, kdy významnou složku reprodukce začíná tvořit vzdělání, jemuž technokratictí ředitelé vděčí za své pozice, ztrácí rodina svou moc v oblasti výběru dědických strategií, stejně tak jako moc sama si určovat své dědice. Reprodukce prostřednictvím vzdělání je charakteristická svou čistě *statistickou* logikou fungování. Odpovědnost za předávání už neleží na jedné osobě nebo skupině, jež je zavázána tradici nebo se podle ní orientuje (právo prvorozeného atd.), tak jako je tomu u rodinného předávání, ale na skupinách jednotlivých aktérů či větších kolektivitách, jejichž izolované a statisticky agregované činy mají sklon zabezpečovat pro třídu jako celek taková privilegia, jež jsou těm či oněm jejím složkám, pokud jsou brány odděleně, odepírána.

Vzdělání může přispět k reprodukci třídy (v logickém slova smyslu) jen tak, že obětuje ty její členy, které by způsob reprodukce přenechávající veškerou moc předávat kapitál rodině, ušetřil. *Specifický rozpor* reprodukce prostřednictvím vzdělání spočívá v opozici mezi zájmy třídy, jíž vzdělanostní systém statisticky slouží, a zájmy členů, které obětuje. Také však v tom, že nadprodukce včetně všech svých rozporů se stává strukturální konstantou jako důsledek skutečnosti, že v systému reprodukce prostřednictvím vzdělání jsou teoreticky rovné šance získat dobré známky a akademické tituly nabídnuty všem „dědicům“, dívkám stejně tak jako chlapcům,

nejmladším stejně tak jako prvorozeným, přičemž zároveň s tím se zvyšuje i přístup „nedědiců“ k titulům (v absolutních číslech), a kruté vylučování, k němuž dříve docházelo od okamžiku vstupu do oblasti sekundárního školství, ustupuje nyní vylučování postupnému. Krize v osmašedesátém je patrně alespoň z části důsledkem tohoto rozporu.

Je však třeba vyvarovat se redukce protikladu mezi těmito dvěma způsoby reprodukce na protiklad mezi hledáním útočiště u rodiny a hledáním útočiště ve vzdělání. Jedná se spíše o rozdíl mezi čistě rodinným způsobem správy reprodukčních záležitostí a způsobem, kdy rodina nechává zasahovat do svých reprodukčních strategií vzdělání. Jde tedy o stav, kdy domácí předávání kulturního kapitálu je nejen podporováno reprodukční činností, již vyvíjí škola, ale kdy rodina dává do služeb shromažďování a předávání dědictví svou relativně autonomní ekonomickou logiku, jež jí dovoluje kumulovat kapitál nashromážděný jejími jednotlivými členy.

Jiným možným omylem by bylo, kdybychom na základě jednoduchého evolučního schématu dospěli k závěru, že tyto dva způsoby reprodukce odpovídají dvěma okamžikům evoluce, jež má podle jistých autorů souvislost s evolucí vedoucí od způsobu nadvlády založené na majetku a *owners*, k jinému, racionálnějšímu a demokratičtějšímu způsobu nadvlády, založenému na „schopnostech“ a *managers*.

Způsob reprodukce bychom mohli legitimně definovat jako *sázku do hry*, zejména uvnitř ekonomického mocenského pole, přičemž se musíme nutně vyvarovat toho, že za konec příběhu budeme považovat to, co je pouze momentálním stavem poměru sil, jenž může být jednoduše převrácen. Tato hra na sebe často bere formu boje za *moc nad státem* a nad mocí, kterou si stát dokáže vydobýt nad systémem reprodukčních nástrojů ekonomických a zejména vzdělávacích.

Bylo by třeba dlouze analyzovat, jak se důsledky transformace způsobů reprodukce projevují ve fungování rodiny jako instance zodpovědné za reprodukci, a naopak, jak se důsledky transformace rodiny (jež se projevuje například zvýšením míry rozvodovosti) projevují na fungování reprodukce, v níž hraje roli vzdělání. Je krize rodiny spojená s transformacemi reprodukčních strategií, které pomalu snižují význam domácnosti? Množství indikátorů nás vede k přesvědčení, že měšťanská rodina stále pečuje o svou sociální integraci, která je základní podmínkou pro to, aby se mohla podílet na udržování svého sociálního a symbolického kapitálu, a tím tedy i svého kapitálu ekonomického. Tak izolovaný ekonomický aktér, jak jej popisují ekonomové, se ještě neustavil.

Všechny tyto úvahy nás vedou k tomu, abychom se zeptali: kdo je tedy s konečnou platností „subjektem“ reprodukčních strategií? Je jisté, že rodina a reprodukční strategie táhnou za jeden provaz: bez rodiny by nebylo reprodukčních strategií, bez reprodukčních strategií by nebylo rodiny (neboli korpusu a *Standu* jako quasi-rodiny). Rodina musí existovat – což není tak samozřejmé –, abychom mohli mluvit o reprodukčních strategiích, a reprodukční strategie jsou zase podmínkou zachování kontinuity rodiny. Rodina v různých specifických formách, jichž nabývá v každé společnosti, je *sociální fikcí* (často přeměněnou na fikci právní), která ve skutečnosti

vzniká jako výsledek úsilí zaměřeného na to, aby v každém z členů nové jednotky (ustavené sňatkem jako institucionalizovaným rituálem) byly vyvolány city schopné zajistit její integraci a *víru* v její hodnotu a celistvost.

Je patrné, že vzdělávací strategie mají jednu naprosto zásadní funkci – každá *symbolická práce*, teoretická (zejména rodopisná) nebo praktická (směna darů, služeb, svátků, obřadů atd.), vykonávaná zejména ženami, přeměňuje povinnost milovat na dispozici milovat a má tendenci každého ze členů rodiny obdařit jakýmsi „rodinným duchem“. Tento kognitivní princip vidění a rozdělení je zároveň praktickým principem soudržnosti, který dokáže vypěstovat schopnost velkorysosti, solidarity, zasvěcení se a vitální koheze k rodinné skupině a jejím zájmům.

Toto integrační úsilí je nezbytné tím spíše, že rodina, chce-li se přizpůsobit, musí fungovat jako korpus, přestože má ale stále tendenci fungovat jako *champs* – ve svých vztazích k fyzickým, ekonomickým a zejména symbolickým silám (které jsou svázány zejména s objemem a strukturou kapitálu vlastněného jednotlivými členy) a k bojům za zachování nebo transformaci těchto mocenských vztahů. Pouze za cenu neustávajícího úsilí jsou síly *fúze* (zejména afektivní) schopny čelit nebo vyrovnávat síly *štěpení*.

Rodinná jednotka je stvořena pro a skrze akumulaci a transmisí. „Subjektem“ většiny reprodukčních strategií je rodina jednající jako jakýsi kolektivní subjekt a ne jako pouhý agregát individuí. Abychom porozuměli kolektivním strategiím rodin (například kabylské svatbě nebo koupi domu v současné Francii), musíme nejdříve poznat strukturu a historii mocenských vztahů mezi různými aktéry a jejich strategiemi. Ale musíme také poznat objem a strukturu kapitálu, který mají tyto aktéři předat, tedy všechny jejich pozice vymezené distribucí jednotlivých druhů kapitálu. Právě tyto pozice orientují strategie (a jsou jejich skutečným subjektem). To také vysvětluje, že každá rodina přispívá k reprodukci prostoru pozic konstituujících určitý sociální řád (tedy k dosažení *conatu* vepsaného v tomto řádu)¹⁸ tím, že následuje svůj vlastní *conatus*.

Už víme lépe, jak odpovědět na otázku položenou v úvodu tohoto článku, tážající se na podmínky přetrvávání sociálního řádu. Sociální svět není oním zcela diskontinuálním univerzem, kterým byl podle Durkheima svět Hobbesův (pro Hobbesa dává sociálnímu světu zrodit se čin vůle, a je to právě čin vůle neustále obnovovaný, který jeho existenci podporuje) a který navrhují všichni ti, které starost o restituci místa „subjektu“ vede k tomu, že sociální vztahy, včetně vztahů nadvlády, jsou redukovány na činy (zejména činy ustavující podřízenost) v každém okamžiku vykonávané aktéry, stejně tak jako fyzikální univerzum v sobě nese podle Leibnize princip své dynamiky a své logiky. Tento vnitřní pohled (*vis insita*), který je rovněž

¹⁸ V případě společností se státním zřízením je třeba také znát dějiny institucionalizace, jejímž výsledkem je rodina tak, jak ji známe. Tato velice privátní záležitost je v podstatě věcí veřejnou, a to do té míry, do které závisí na veřejných aktivitách, jakou je například bytová politika nebo rodinná politika a rodinné právo existence rodiny je garantovaná a ratifikovaná státem a dostává od něho prostředky, aby mohla existovat a přežít.

i vnitřním zákonem (*lex insita*), je vepsán zároveň do objektivních struktur (a mechanismů zajišťujících reprodukci, například těch, které podporují reprodukci distribuce kulturního kapitálu) a do struktur habitu, přesněji do vztahu mezi jedněmi a druhými je v objektivních pravděpodobnostech, které jsou vepsány v imanentních tendencích různých sociálních polí (jako tendence produkovat stálé frekvence a pravidelnosti, často posílené explicitními pravidly) a v subjektivních očekáváních, hrubě přizpůsobených těmto tendencím, které jsou vepsány do sklonů habitu.

Přeložila Kateřina Dohnalová